

УДК 911.3

ЛІСОВСЬКИЙ С.А.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБАЛАНСОВАНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ (ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ)

В Україні мають високий ступінь актуальності питання, пов'язані із забезпеченням збалансованого економічного, соціального і екологічного розвитку. Зокрема, починаючи з сімдесятих років минулого століття, відбувалось падіння темпів виробництва, все більше накопичувалися проблеми еколого-економічного порядку. При колосальних масштабах експлуатації природних ресурсів з кожним роком все важче було забезпечувати в достатній мірі соціально-економічні потреби населення та розвиток виробництва. Особливої гостроти зазначені проблеми досягли на початку дев'яностих років. На той час територія України за багатьма параметрами мала одні з найвищих у світі рівні антропогенного навантаження, всі компоненти її навколишнього природного середовища знаходились під надзвичайно великим негативним впливом екстенсивного сільського господарства, природоємної промисловості та інших секторів і галузей економіки. В 1986 р. земля країни зазнала удару найбільшої в світі техногенної катастрофи на Чорнобильській АЕС.

Починаючи з кінця вісімдесятих років кризові явища екологічного порядку поєдналися з розгортанням глибокої економічної кризи, значного спаду виробництва, який почався в 1989 р. (закінчившись лише в 2000-му році), внаслідок чого, на фоні

падіння обсягу ВВП країни в 2,5 рази, відбулося загальне погіршення основних еколого-економічних параметрів національної економіки. На протязі 90-х років виробництво кожної одиниці ВВП (за умов загального зменшення антропогенного впливу на природу, спричиненого економічним спадом) супроводжувалося все більшими питомими рівнями забруднення атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, збільшенням обсягів питомих витрат енергії. Згадані фактори, разом із зазначенням того, що територія України є водночас однією з найбільш розораних країн Європи із найбільшою часткою сільськогосподарських угідь, зумовлюють порушення рівноваги в навколишньому природному середовищі, деградацію та руйнування природних комплексів, погіршення екологічної ситуації, завдають значних економічних збитків, негативно впливають на стан здоров'я населення.

В Україні питаннями забезпечення збалансованого розвитку присвячує свої дослідження значна кількість наукових закладів. Серед них Національний Інститут стратегічних досліджень при Раді національної безпеки і оборони України, Інститут географії НАН України, Рада по вивченню продуктивних сил України НАНУ, Інститут проблем природокористування та екології НАНУ, ряд інших наукових закладів Національної Академії Наук України. Широкий спектр досліджень з проблематики сталого розвитку здійснюється представниками вузівської науки. питань займалася значної кількості вітчизняних вчених, серед яких, зокрема: Багров М.В., Буркінський В.В., Волошин В.В., Волощук В.М., Герасимчук З.В., Голіков А.П., Голубець М.А., Горленко І.О., Гродзинський М.Д., Данилишин Б.М., Дембіцький А.П., Долішній М.І., Дорогунцов С.І., Доценко А.І., Євдокимов А.В., Коваль Я.В., Коржнев М.М., Кравців В.С., Кухар В.П., Лукінов І.І., Міщенко В.С., Новоторов О.С., Олещенко В.І., Олійник Я.Б., Осауленко О. Г., Паламарчук М.М., Пашенко В.М., Пирожков С.І., Ральчук О.М., Руденко Л.Г., Рутинський М.Й., Топчієв О.Г., Хомра О.У., Шапар А.Г., Шевчук В.Я, Шеляг-Сосонко Ю.Р., Шищенко П.Г, Шпак А.П. та інші. В їх наукових працях здійснений широкий спектр розробок з різних аспектів збалансованого розвитку.

Однак, оскільки проблема збалансованого розвитку є надзвичайно багатогранною і складною, на сьогоднішній день існує потреба в подальших наукових розробках, що пов'язані з теоретичними і практичними аспектами і проблемами переходу до моделі зазначеного розвитку нашої країни.

Серед них важливе місце належить географічним дослідженням, а в структурі останніх – економіко-географічним розробкам питань збалансованого розвитку України, котрі мають забезпечити наукове обґрунтування поліпшення можливостей переходу країни до збалансованого розвитку за рахунок досягнення відповідності між рівнем антропогенного впливу на навколишнє природне середовище і можливостями природних комплексів витримувати зазначений тиск та зберігати здатність до самовідновлення шляхом зміни територіальної і галузевої структури виробництва та зменшення негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище за рахунок забезпечення виважених підходів до освоєння і використання природно-ресурсного потенціалу країни.

На сьогоднішній день Україна має вкрай несприятливі передумови для здійснення переходу до моделі збалансованого розвитку.

В силу дії багатьох факторів потенціал економічних, екологічних та соціальних ресурсів збалансованого розвитку нашої країни зазнав значних деструктивних змін. Результатом цього і є ті невисокі позиції, котрі посідає Україна за значенням загального показника збалансованості розвитку серед інших країн світу, проблеми економічного, соціального розвитку країни, несприятлива екологічна ситуація, що

склалася на території України. Однак, не зважаючи на всю складність ситуації, в якій сьогодні знаходиться наша країна, вона має потенційні можливості для переходу до збалансованого розвитку. Виходячи з отриманих результатів досліджень, що були здійснені нами, можна сформулювати наступні положення і рекомендації щодо забезпечення збалансованого розвитку нашої країни та її регіонів та формування механізму їх реалізації:

1. В країні має бути розроблена і затверджена на державному рівні цілісна стратегія збалансованого розвитку України, як органічна складова частина загальної стратегії переходу людства до збалансованого розвитку. Зазначена стратегія має ґрунтуватись на результатах комплексного міждисциплінарного дослідження проблематики забезпечення збалансованого розвитку нашої країни як складової світової спільноти в контексті розв'язання проблем життєдіяльності суспільства в природі та збереження природної рівноваги і життя на нашій планеті.
2. В числі основних теоретико-методичних засад обґрунтування стратегії збалансованого розвитку України має бути необхідність розв'язання декількох протиріч, що завели в глухий кут сучасний розвиток цивілізації та її відношення з природою, а саме, - протиріччя між суспільством і природою, протиріччя національних інтересів окремих країн у сфері використання і розподілу природно-ресурсного потенціалу планети, протиріччя в межах окремих країн (на регіональному рівні, в межах окремих соціальних груп) в сфері забезпечення життєвонеобхідними природними ресурсами та сприятливими умовами навколишнього природного середовища.
3. Стратегія забезпечення збалансованого розвитку України повинна ґрунтуватись на врахуванні світових розробок щодо переходу до збалансованого розвитку, принципів, сформульованих у міжнародних документах з цього питання, та розроблених у країні власних теоретико-методичних напрацюваннях. Зокрема, треба забезпечити обов'язкове узгодження принципів, які мають бути закладені в основу стратегії збалансованого розвитку України, з принципами збалансованого розвитку, закріпленими в документах Ріо-де-Жанейро, Йоганнесбургу, принципами забезпечення просторового збалансованого розвитку європейського континенту, розробленими і ухваленими Радою Європи.
4. В якості мети досягнення збалансованого розвитку суспільства загалом можна визначити досягнення базових рівноваг між потребами людини і можливостями природи, забезпечення сталого характеру використання ресурсів природи планети, за якого забезпечення потреб життєдіяльності людини в природі не призводило б до несприятливих для існування життя на нашій планеті змін у процесах масоенергопереносу на глобальному та регіональних рівнях. Виходячи з цього слід підходити і до розробки стратегій забезпечення збалансованого розвитку нашої країни.
5. Ступінь вірогідності здійснення переходу України до моделі збалансованого розвитку безпосередньо залежить від повноти реалізації сучасного потенціалу розвитку України та його основних складових. Специфіка України полягає в тому, що вона, внаслідок дії різних факторів не змогла в минулому і не організувала на сьогодні процес ефективного використання й еквівалентного міжнародного обміну на міжнародній арені ресурсів розвитку, що й зумовило кризові явища у всіх сферах і ланках державного механізму, призвело до відставання економічного та соціального розвитку країни, спричинило загострення екологічної ситуації в межах її території. Тому в числі головних умов переходу країни до моделі збалансованого розвитку є оптимізація використання і мобілізація ресурсів, що є в розпорядженні

- країни, організація еквівалентного обміну ресурсами на міжнародному рівні, повернення та залучення для потреб власного розвитку ресурсів, що в даний час знаходяться за межами України.
6. Одним із головних принципів, котрий має бути використаний при розробці і реалізації стратегії переходу України до моделі збалансованого розвитку, є принцип багаторівневості - зазначена стратегія має розроблятися як єдина системи дій і заходів на усіх рівнях - від загальнодержавного до локального. Слід забезпечити збалансований підхід до планування стратегії розвитку країни загалом та її регіонів - зокрема, оскільки досягнення збалансованого розвитку країни можливе тільки за умови взаємопов'язаного та одночасного досягнення збалансованості розвитку на загальнодержавному рівні, на рівні окремих регіонів та на локальному рівні.
 7. Розпочати практичний перехід до збалансованого розвитку Україна зможе за умови забезпечення стабілізації загальної макроекономічної ситуації в країні та досягнення достатнього рівня її конкурентоспроможності у світовому економічному просторі. Дане твердження не слід розглядати як данину таким підходам до розвитку, які визначали домінуючу роль економіки, та нехтували іншими його аспектами. Це, скоріше, є визнанням досить жорстких реалій сьогодення, за яких більш розвинута економіка країни починає ставати фактором, котрий надає країні переваг і в забезпеченні відносно сприятливішої екологічної ситуації в межах її території. Зазначена ситуація є одним із факторів, що унеможлиблює перехід до реального збалансованого розвитку суспільства на глобальному рівні. Однак, слід визнати, що саме економічні аспекти є сьогодні вирішальними для забезпечення переходу нашої країни до збалансованого розвитку.
 8. Вирішення попереднього завдання безпосередньо зумовлює і можливість вирішення наступного, котре полягає у необхідності забезпечення докорінної структурної перебудови національної економіки, здійсненні у ній принципових інноваційних та галузевих змін. При розробці планів забезпечення зазначеної перебудови слід пам'ятати про всі складнощі, пов'язані з її реалізацією, зумовлені існуючою в умовах глобалізації глобальною конкуренцією на світових ринках товарів і послуг, яка робить надзвичайно складним завданням розвиток конкурентоспроможного на внутрішньому та зовнішньому ринках виробництва, особливо у найбільш сучасних та високотехнологічних його галузях. Виходячи з цього в Україні мають бути реально оцінені шанси розвитку нових високотехнологічних виробництв, визначений перелік пріоритетних вузьких, або, навіть, надвузьких напрямків спеціалізації виробництва, які доцільно розвивати випереджаючими темпами, сприяти їх розвитку всіма засобами, котрі є у розпорядженні держави, та які не будуть суперечити нормам діючих міжнародних угод, країною-учасницею яких є, або збирається стати наша країна. Доцільно при цьому використати досвід, що був накопичений у інших країнах. Йдеться про необхідність забезпечення провідних конкурентних позицій країни на основі переходу від галузевої до внутрішньогалузевої спеціалізації її виробництва на міжнародному рівні. На державному рівні має підтримуватися і функціонування галузей, що мають стратегічне значення для національної економіки. Окрім того, в даному разі мають бути забезпечені особливо виваженні підходи до реструктуризації підприємств даних галузей, в т.ч. - щодо зміни форм власності на них, принципів та умов їх приватизації. У державі має бути стимульований

- пріоритетний розвиток найбільш передових наукоємних виробництв - так званих «полюсів зростання» в своїх галузях чи регіонах (шляхом прямих державних інвестицій, надання даним підприємствам «податкових канікул» та пільг щодо користування певними видами ресурсів.).
9. Внутрішньогалузева спеціалізація України потребує досягнення більш тісного рівня її загальної інтеграції в світову економіку, налагодженню виробничих коопераційних зв'язків українських підприємств з іноземними партнерами, їх спільної участі у виконанні міжнародних проектів. В якості перспективних напрямків, на які слід звернути особливу увагу, потрібно, зокрема, вказати на можливість участі України в реалізації міжнародних космічних проектів.
 10. Структурна перебудова національної економіки повинна базуватися на оптимізації використання існуючого в країні природно-ресурсного, соціально - економічного, культурно-історичного потенціалів, оптимізації напрямків і масштабів природокористування в межах країни в цілому та в її окремих регіонах в цілях розв'язання існуючих проблем взаємодії суспільства і природи в межах території України.. При виборі пріоритетних напрямків природокористування в окремих регіонах перевага повинна надаватись тим із них, що забезпечують найбільш збалансований результат використання ресурсів, котрий виявляється у дотриманні балансу досягнутих економічних і соціальних результатів при мінімально можливому рівні збитків, завданих природі. При цьому першочергового розвитку заслуговують найменш екологічношкідливі нересурсоємні галузі, розвиток туризму, використання можливостей рекреаційного потенціалу країни, реалізація і отримання економічних дивідендів від збереження і використання культурно-історичного потенціалу країни.
 11. В числі основних напрямків досягнення збалансованого розвитку України, котрі стосуються власне економіко-географічних аспектів дослідження даної проблеми слід назвати вдосконалення територіальної організації суспільства та його взаємодією з природою в межах території країни. На основі досягнення збалансованого і узгодженого розвитку окремих регіонів країни як елементів єдиної системи просторового розвитку України загалом потрібно усунути існуючі диспропорції в рівнях соціально-економічного розвитку території країни загалом, забезпечити її комплексний інтегральний розвиток.
 12. Серед основних проблем розвитку регіонів України, які потрібно вирішити для забезпечення переходу країни до збалансованого розвитку слід назвати:
 - забезпечення узгодженого соціально-економічного розвитку регіонів та узгодженого міжрегіонального використання і обміну природними ресурсами країни, оптимізація територіальної організації суспільства та його взаємодії з природою в межах території України;
 - вирівнювання загального рівня соціально-економічного розвитку регіонів, яке має здійснюватись на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних особливостей кожного з них;
 - стабілізація і поліпшення екологічної ситуації в найбільш проблемних регіонах. Йдеться, зокрема, про необхідність реструктуризації промисловості в Донбасі і Промисловому Придніпров'ї - регіонах з найбільшим рівнем антропогенного навантаження на територію. Для цього необхідно забезпечити, щоб структура територіального розподілу капіталовкладень в економіку корелювала з структурою територіального розподілу рівнів антропогенного навантаження в державі, оскільки регіони з його найбільшими значеннями першочергово

потребують реструктуризації, галузевих змін і технологічного переоснащення виробництва;

- забезпечення належного рівня екологічної безпеки в регіонах як основи її забезпечення в країні загалом;
- вирівнювання рівнів інвестиційної привабливості окремих регіонів, пріоритетне спрямування інвестицій в інноваційні проекти. Створення умов для залучення іноземних інвестицій лежить в сфері забезпечення стабільного нормативно-правового поля та загальної економічної і політичної стабільності у державі. Залучення іноземних інвестицій в Україну, організація спільних підприємств тощо потребує особливо виважених підходів і стосовно таких аспектів, як регулювання порядку користування найголовнішим стратегічним природним багатством України - її земельними ресурсами.;
- надання регіонам більших повноважень у сфері планування і реалізації програм соціально-економічного розвитку при одночасному додержанні принципу узгодження розвитку регіонів як елементів реалізації стратегії збалансованого розвитку країни в цілому. Реалізація зазначеного завдання потребує вдосконалення багатьох аспектів взаємовідносин центра і регіонів, зокрема, - податкових, бюджетних тощо;
- розширення прав регіонів щодо здійснення самостійної зовнішньоекономічної діяльності;
- розвиток співробітництва прикордонних регіонів з регіонами країн - сусідів, реалізацію спільних економічних, природоохоронних, соціальних проектів, вирішення існуючих проблем, які заважають розвитку прикордонних регіонів України та повномасштабній реалізації загальнонаціональних інтересів в їх межах.
- створення і забезпечення ефективної діяльності системи моніторингу процесів економічного, соціального та екологічного розвитку регіонів та країни в цілому.

Особливої уваги заслуговує питання щодо механізму реалізації стратегії збалансованого розвитку України. До його розгляду слід підходити виходячи, перш за все, з особливостей ситуації, в якій знаходиться країна, як частина світової спільноти, як одна із країн-учасниць вирішення загального глобального завдання - переходу суспільства до збалансованого розвитку. Саме недостатнє врахування та ігнорування фактору залежності процесів розвитку на рівні України у всіх їх аспектах від розвитку цих же процесів на глобальному рівні значною мірою зменшує ступінь ймовірності їх реалізації.

Складність розробки і практичної реалізації стратегії збалансованого розвитку окремої країни зумовлена тим, що державні інститути, керівні установи в сучасних умовах мають обмежені можливості впливу на процеси, що зумовлюють її економічний, соціальний та екологічний розвиток. Ступінь цього впливу може змінюватись в залежності від ступеня економічної могутності країни, сили її впливовості на політичній арені тощо, однак жодна країна світу в умовах глобалізації не є незалежною від впливу глобальних процесів планетарного рівня.

Оскільки в нинішньому стані Україна не належить до числа країн - економічних чи політичних лідерів, не має значних розмірів території (за світовими масштабами), надпотужного і збалансованого природно-ресурсного потенціалу, то ступінь її залежності від впливу зовнішніх чинників є дуже високим. Однак, цей фактор не знаходить належного врахування при розробці перспективних планів і програм розвитку країни. Ще меншою мірою він враховується при розробці стратегії і тактики їх практичного впровадження. Це зумовлює необхідність зміни підходів до їх розробки та політики реалізації. Вищезазначене є особливо актуальним для розробки

концепції, стратегії та політики збалансованого розвитку України.

В основу дії механізмів реалізації стратегії збалансованого розвитку країни повинен бути закладений принцип забезпечення багаторівневої системи дій і заходів, кожен з рівнів якої має свою специфіку і на якому необхідно вирішувати певні комплекси завдань.

Модель реалізації стратегії забезпечення збалансованого розвитку країни повинна включати чотири взаємопов'язані блоки дій і заходів. Два з них відносяться до наддержавного рівня, а два - до внутрішньодержавного. На кожному з цих рівнів повинно діяти два блоки механізмів щодо забезпечення реалізації стратегії збалансованого розвитку країни. Один блок - адаптивного характеру, дія якого має бути спрямована на мінімізацію негативних зовнішніх факторів, що діють на наддержавному та внутрішньодержавному рівні, інший блок - активного, конструктивного характеру, спрямований на реалізацію заходів, котрі забезпечать створення нових ресурсів і умов забезпечення збалансованого розвитку країни, посилення її конкурентних позицій на міжнародній арені, зростання економічного потенціалу, соціального розвитку, покращення екологічної ситуації в межах її території.

Найважливішими напрямками забезпечення збалансованого розвитку України є розробка питань її зовнішньоекономічної інтеграції та стратегії регіонального розвитку, як основних факторів, що визначають потенційні можливості економічного, соціального і екологічного розвитку нашої країни.

1. Горленко И.А., Дембицкий А.П., Олещенко В.И., Руденко Л.Г. Украина на пути к экологически сбалансированному развитию //Проблемы экологически сбалансированного развития стран с переходной экономикой. Под ред. Н.Ф. Глазовского, Г.Н. Голубева. - М.: ГЕОС, 2000. – С.27 - 41; 2. Лісовський С.А. Економіко-географічне дослідження регіональних особливостей збалансованості розвитку України // Географія і сучасність. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2003.- С. 304 – 316; 3. Лисовский С.А. Экономико-географические аспекты исследования проблем устойчивого развития // Страны и регионы на пути к сбалансированному развитию: Сборник научных трудов. – К.: Академперіодика, 2003. – С.94 – 97.

By the economic – geographical positions the theses and recommendations about the transition Ukraine by the model of sustainable development and about some mechanisms of the realization this transition were elaborated and expounded.